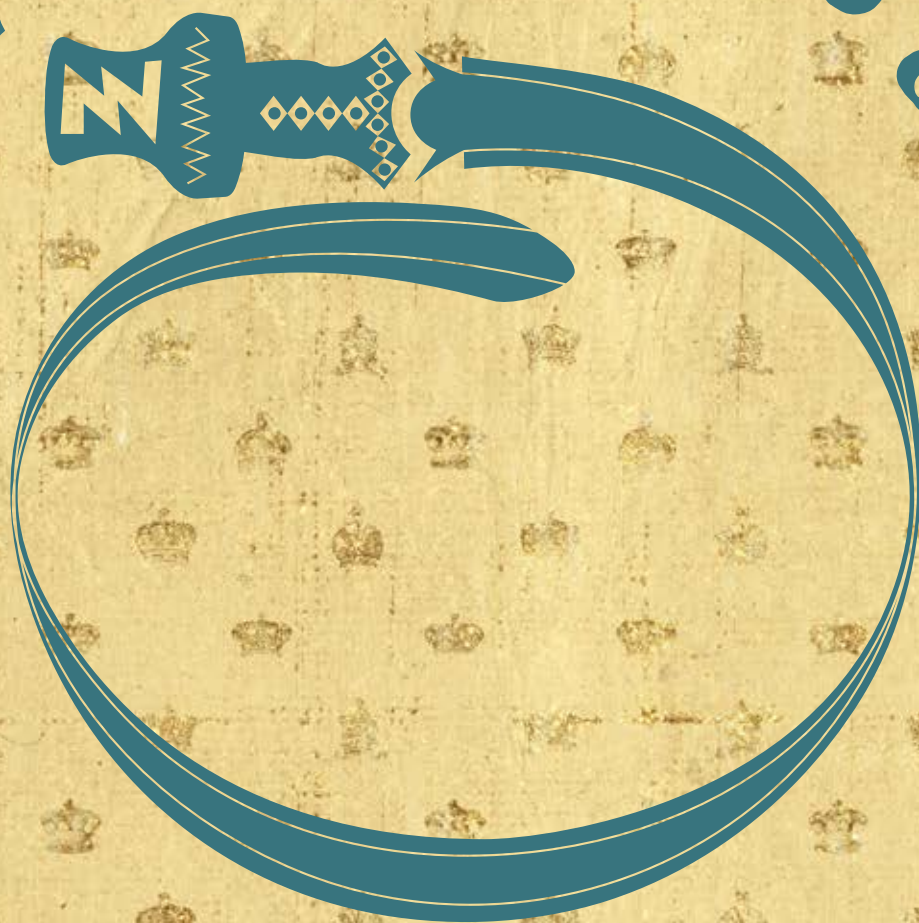

Rondom het zwaard van Oss

SS

Een project over archeologie,
de ijzertijd, het Zwaard van Oss,
het vorstengraf en de Vorst van Oss

Voor
groep 5 en 6

Inleiding

Begin 2019 staat er in Oss iets bijzonders te gebeuren; op de kruising van de Raadhuislaan en de Molenstraat wordt een nieuwe rotonde in gebruik genomen. Op die rotonde staat een kunstwerk in de vorm van een enorme replica van het kromgebogen zwaard en van een deel van de situla (bronzen emmer) waarin het zwaard is gevonden. Dit zwaard en het Vorstengraf, de plek waar het zwaard gevonden is, zijn uniek in Nederland. De gemeente Oss grijpt in samenwerking met het Stadsarchief Oss deze gebeurtenis aan om de leerlingen van alle basisscholen in de gemeente Oss dit lespakket aan te bieden. Hierin is niet alleen informatie opgenomen, er zijn ook diverse creatieve opdrachten ontwikkeld. Ook zijn er verwijzingen naar websites, boeken, films en excursiemogelijkheden.

Door dit lespakket maken de leerlingen op een laagdrempelige manier kennis met dit bijzondere Osse erfgoed.

Opzet

Met behulp van deze docentenhandleiding kun je als docent geheel zelfstandig vier lessen over de volgende thema's aanbieden:

1. wat is archeologie en hoe werkt archeologisch onderzoek;
2. de ijzertijd;
3. het zwaard, het Vorstengraf en de Vorst van Oss;
4. nalaten aan volgende generaties.

Alle lessen kunnen in het eigen klaslokaal gegeven worden. Aan het eind van deze handleiding worden wel suggesties gegeven voor excursies die bij de thema's passen. De aangeboden informatie en opdrachten zijn het meest geschikt voor de groepen 5 en 6. Natuurlijk ken jij als leerkracht of ict'er jouw leerlingen het beste. Je kunt daarom prima bepalen of het materiaal, wellicht met wat eigen aanpassingen, ook voor andere leerjaren inzetbaar is.

Het materiaal is zo gemaakt dat het ook in de volgende jaren nog goed bruikbaar is, los van de opening van de rotonde in 2019.

Lessenopbouw

Les 1 gaat over het vak archeologie, wat het beroep van een archeoloog allemaal inhoudt en wat archeologisch onderzoek ons oplevert. Na een klassikale introductie op het thema gaat de klas aan de slag om vondsten in de juiste laag van een bodemprofiel te plakken.

Les 2 behandelt het leven in de ijzertijd. Wederom is er eerst een klassikale introductie op het thema, daarna gaan de leerlingen individueel creatief aan het werk met een reflectieve opdracht waarbij ze een ansichtkaart maken.

In **les 3** komen het zwaard, het Vorstengraf en de Vorst van Oss aan bod. Er is aandacht voor begraven in de ijzertijd, voor het Vorstengraf en natuurlijk voor het zwaard dat daarin begraven is. Op basis van de meest recente onderzoeksinformatie wordt een beeld geschetst van wie de Vorst was en hoe hij eruit zag. Vervolgens verwerken de leerlingen die informatie door het maken en inkleuren van een aankleedpop.

Les 4 ten slotte gaat over materieel en immaterieel erfgoed, over het bewaren en nalaten aan volgende generaties. De leerlingen gaan thuis op zoek naar een voorwerp dat ze aan volgende generaties willen doorgeven en stellen daarmee een tentoonstelling samen.

Bij een aantal opdrachten wordt een uitbreidingssuggestie gedaan. Deze suggesties kunnen helpen bij de verdere informatieverwerking door de leerling en/of bij de maatschappelijke verankering in de zin van het inbedden in de huidige samenleving.

Digitaal

De afbeeldingen, werkbladen en deze docentenhandleiding staan ook digitaal op: www.stadsarchieffoss.nl, bij het onderdeel Educatie.

Leerdoelen

- de leerlingen krijgen besef van en waardering voor materieel en immaterieel erfgoed;
- de leerlingen hebben besef van wat archeologie is en wat je eraan hebt;
- de leerlingen hebben kennis gemaakt met aspecten van het tijdvak van jagers en boeren;
- de leerlingen zijn bekend met het leven in de ijzertijd;
- de leerlingen zijn bekend met het kromgebogen zwaard en het Vorstengraf in Oss;
- de leerlingen weten wie de Vorst van Oss was en wat hem bijzonder maakt;
- de leerlingen hebben gevoel gekregen voor de geschiedenis van hun eigen woonomgeving;
- het besef van tijdsdiepte van de leerlingen is vergroot; ze beseffen dat er perioden zijn geweest voorafgaand aan de onze waarin er ook mensen leefden in de regio Oss, en dat hun leefwijze nu nog van invloed kan zijn.

Kerndoelen

Het lespakket sluit aan bij de volgende kerndoelen voor het basisonderwijs:

Voor het domein Ruimte:

47. De leerlingen leren over de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving.

Voor het domein Tijd:

51. De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen en ze leren aanduidingen van tijd en tijdsindeling te hanteren.

Bij het leergebied Kunstzinnige Oriëntatie:

56. De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor cultureel erfgoed.

Ook de competenties uit de Cultuurloper komen in dit project aan bod: het reflecterend, onderzoekend en creërend vermogen.

Tijdsindicatie

Totaal: ca. 2,5 – 3 uur

Les 1: 15 minuten introductie, 20 minuten opdracht

Les 2: 10 à 20 minuten introductie, 30 minuten opdracht

Les 3: 30 minuten

Les 4: 15 minuten thuis

en tweemaal 15-20 minuten in de klas

De tijd voor de uitbreidingssuggesties is hierin niet meegenomen.

Les 1: archeologie

Archeologie houdt zich bezig met het opgraven van de spullen en sporen van de mensen van vroeger. Aan de hand daarvan proberen de archeologen meer te weten te komen over de manier waarop mensen vroeger leefden.

Natuurlijk kunnen we voor dat onderzoek ook historische bronnen gebruiken, zoals boeken en geschriften. Maar in een flink deel van onze geschiedenis konden de mensen nog niet lezen en schrijven. Die periode noemen we de prehistorie, letterlijk vertaald voor (afgaand aan) de historie. De tijd van vóór de geschreven bronnen dus. Tussen de tijd zonder historische bronnen en de tijd met historische bronnen in, wordt soms een periode onderscheiden die protohistorie genoemd wordt. Dan zijn er geletterden die over de mensen uit die tijd en/of regio schrijven, terwijl die mensen zelf nog geen schrift kennen.

Voor de pre- en protohistorie is de archeologie vaak de enige informatiebron. Daarnaast geven geschreven bronnen meestal alleen een beeld van bepaalde onderdelen van de maatschappij, bijvoorbeeld van edelen of geestelijken. Ten slotte kan men selectief zijn geweest in wat er aan het papier werd toevertrouwd. Een combinatie van historische en archeologische bronnen verdient daarom de voorkeur.

Veel mensen denken dat archeologen zich ook bezig houden met onderzoek naar resten van bijvoorbeeld dinosaurussen of andere uitgestorven diersoorten, maar dat gebeurt door paleontologen. Archeologen concentreren zich op de resten van mensen en hun sporen; hun materiële nalatenschap.

Vooronderzoek

Voordat een opgraving van start gaat, is er vaak al het nodige gebeurd. Vanwege het Europese Verdrag van Malta zijn initiatiefnemers van ruimtelijke projecten, zoals wegen, woningen en natuurontwikkeling, verplicht om archeologisch onderzoek te laten doen voordat ze van start gaan met hun activiteiten. Zij moeten hiervoor ook de kosten dragen. Dat betekent dat er bij de aanvraag van bijvoorbeeld een bouwvergunning, altijd eerst gekeken wordt of er geen archeologische resten geraakt zullen worden. Hiervoor worden kaarten geraadpleegd waarop archeologische gegevens staan en gegevens over de bodemgesteldheid in het verleden. Want als het betreffende gebied bijvoorbeeld vroeger onder water lag, kunnen er geen mensen gewoond hebben. Als dit zogenaamde bureau-onderzoek uitwijst dat er archeologische resten kunnen liggen, wordt er vaak een onderzoek met grondboringen of een kleine opgraving gedaan, om te kijken of de bodem nog intact is en er sporen liggen. Blijkt dat het geval is en het niet mogelijk om de plannen zo aan te passen dat de resten niet geraakt worden, dan komt er een opgraving.

1: Opgraving met een graafmachine

2: Grondboringen

Bron en bodemlaag

Er wordt dus nooit zomaar begonnen met opgraven, en dat heeft een reden. Archeologie is namelijk een beetje vreemde eend in de bijt van de wetenschappen, omdat deze tak van wetenschap zijn eigen bron vernietigt tijdens het onderzoek. Bij het opgraven worden de sporen uit- of weggegraven en een opgraving kan dus nooit herhaald worden. Daarom hechten archeologen veel belang aan goed documenteren en registreren wat ze vinden, en waar ze dat precies vinden.

Daarbij is ook de bodemlaag van belang. Een opgraving begint met het verwijderen van de bouwvoor, dit is de bovenste grondlaag onder het maaiveld. Die laag is 'verrommeld' en is voor archeologen niet interessant. Het verwijderen van deze bouwvoor gebeurt meestal met de graafmachine. Daaronder zitten de lagen met bewoningssporen, die worden met de hand of met de schop uitgegraven. Dat gebeurt laagje voor laagje. Het is belangrijk om goed op te letten in welke laag je aan het werk bent, want een nieuwe laag kan een nieuwe bewoningsperiode inluiden. Hoe dieper je komt, hoe ouder de sporen en vondsten in die laag over het algemeen zijn. Dat komt omdat daar in de loop van de tijd meer aarde overheen gekomen is, bijvoorbeeld omdat het zand met de wind mee gewaaid kwam, of omdat een rivier klei afzette.

3: *Metten en tekenen bij een archeologische opgraving*

Uitwerken

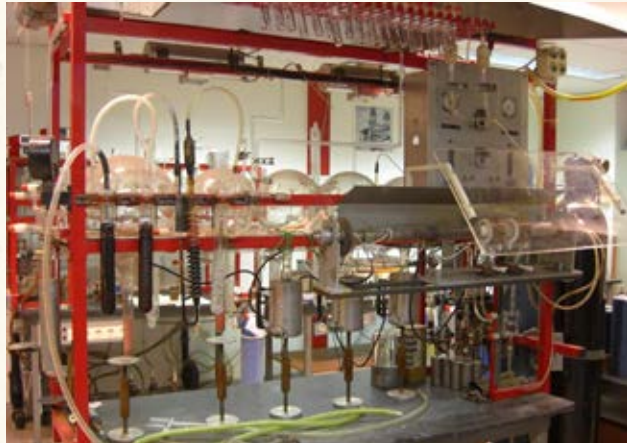
Archeologie is niet alleen opgraven. Na de opgraving start een omvangrijk traject van uitwerken: vondsten wassen, laten drogen, plakken, de ouderdom bepalen, fotograferen en tekenen en zoeken naar vergelijkbare stukken ter interpretatie. Ook de gevonden grondsporen moeten worden onderzocht en vergeleken. Het kan zelfs voorkomen dat een spoor in de opgraving in zijn geheel 'ingekist' wordt (zie les 3) en later onder laboratoriumomstandigheden verder wordt uitgegraven. Specialisten kunnen deelonderzoeken uitvoeren. Denk bijvoorbeeld aan het analyseren van zaden en pollen (zoals stuifmeelkorrels) om het landschap uit het verleden te reconstrueren of het bepalen van de diersoort en het type bot bij dierlijk botmateriaal. Tegenwoordig worden ook wel CSI-achtige technieken toegepast. Aan de hand van isotopen in menselijk botmateriaal kan bijvoorbeeld onderzocht worden in welk gebied iemand gewoond heeft en wat hij of zij at. Isotopen zijn hele kleine chemische elementen die zich in de ondergrond bevinden. De samenstelling van die isotopen varieert per regio. Als iemand op een bepaalde plek woont, komen die isotopen ook in zijn of haar lichaam terecht, bijvoorbeeld door water te drinken of iets te eten wat lokaal gegroeid is. Door de isotopen uit de botten te onderzoeken, kan gekeken worden waar iemand gewoond heeft en wat hij of zij daar gegeten heeft. Ook kunnen de mensen van vroeger weer een gezicht krijgen. Op basis van de schedel van een opgegraven persoon kunnen wetenschappers door een gezichtsreconstructie te weten komen hoe deze persoon er ongeveer uitzag. Uitwerken is een tijdrovende bezigheid; soms duurt de uitwerking wel tien keer zo lang als de opgraving zelf.

Hoe oud is het?

Hoe weet je nu als archeoloog hoe oud je vondsten zijn? Daarvoor kun je ze vergelijken met andere vondsten waarvan de ouderdom al bekend is. Maar er zijn ook specialistische technieken. Een belangrijke is de C_{14} -methode. Die is gebaseerd op het principe dat ieder levend wezen tijdens zijn leven radioactieve koolstof (C_{14}) opslaat.

Dat gaat om heel kleine hoeveelheden, maar het is meetbaar. Als het organisme dood gaat, 'vervalt' dat C_{14} : het wordt steeds minder. Omdat bekend is hoe snel dat verval gaat, kan aan de hand van het C_{14} -gehalte van een bot of stuk leer de ouderdom van het voorwerp worden bepaald. En zo heb je ook een idee hoe oud de voorwerpen van bijvoorbeeld aardewerk of vuursteen zijn, die in dezelfde laag als die botten of stukken leer gevonden zijn.

4: Het C_{14} -laboratorium in Groningen

Een andere manier is dendrochronologie of jaarringenonderzoek. Die kan alleen op houten objecten worden toegepast en kijkt naar de jaar- of groeiringen. Op de doorsnee van een stam is een patroon van ringen zichtbaar, één ring voor ieder jaar dat de boom heeft geleefd en is gegroeid. In droge en natte of in koude en warme jaren vormen bomen jaarringen van een verschillende breedte. De jaarringen van bomen uit hetzelfde gebied, die gegroeid zijn onder dezelfde klimaatomstandigheden, zijn hetzelfde. Ze vormen een soort streepjescode. Onder de microscoop kan de streepjescode van het stuk hout bepaald worden. Vervolgens wordt die jaarringsequentie vergeleken met die van een oude boom van bekende leeftijd. Daarmee kan het tijdvak bepaald worden waarin het stuk hout is gegroeid.

5: Jaarringen, foto Shutterstock

In Oss zijn veel zandgronden. Hierin blijven hout en andere natuurlijke materialen zoals bot en leer niet bewaard, omdat er lucht (zuurstof) tussen de zandkorrels zit. Zuurstof zorgt ervoor dat schimmels en bacteriën het materiaal langzaam 'opeten'. Onder de grondwaterspiegel, waar er water tussen de zandkorrels zit, is de omgeving afgesloten voor zuurstof. Daarom blijft hout daar wel bewaard. Bijvoorbeeld onderin een waterput, die tot onder de grondwaterspiegel reikt.

Hulpwetenschappen

Archeologie is een dynamisch vak en maakt gebruik van vele hulpwetenschappen, bijvoorbeeld de geologie (aardlagen/natte en droge gebieden → aardrijkskunde), fysische antropologie (bestuderen van botten → biologie), geschiedenis (historische bronnen), ICT (vastleggen en documenteren, databases en Geografische Informatie Systemen), fotografie, tekenen (vastleggen en documenteren → kunstzinnige oriëntatie) en culturele antropologie (bestuderen van andere samenlevingen → maatschappelijke vorming). Door de vele invalshoeken is archeologie uitermate geschikt om verbanden te leggen met en tussen de verschillende (zaak)vakken in het onderwijs.

Archeologie in Oss

Oss bevindt zich op een interessante landschappelijke overgang tussen de voor Brabant zo bekende zandgrond en de rivierklei van de Maas. Op de droge zandgronden kon goed en veilig gewoond worden en konden akkers worden aangelegd. Het rivierengebied bood mogelijkheden voor onder andere veeteelt en kleiwinning. De Maas was bovendien een belangrijke transportroute. Door deze omstandigheden verkeert de Osse regio in de gelukkige omstandigheid dat het archeologisch bodemarchief heel rijk is. Er is veel te

vinden. Daarom werd en wordt er heel veel opgegraven, onder andere voorafgaand aan de bouw van complete wijken op Ussen, in Mikkeldonk, Schalkskamp, Mettegeupel etc. Dat heeft veel bijgedragen aan de kennis over bijvoorbeeld de tijd van prehistorische nederzettingen. Ook is er al sinds de jaren 70 van de vorige eeuw een hechte samenwerking met de faculteit Archeologie van de Universiteit Leiden, waardoor ook honderden studenten in Oss het opgravingsvak geleerd hebben.

6: Studenten leren het vak in Oss.

Opdracht 1: waar horen de vondsten?

Duur: 15 minuten introductie, 20 minuten opdracht

Aanpak: klassikaal met digibord of individueel met werkbladen

Benodigheden:

Bijlage 1a: werkblad bodemprofiel

Bijlage 1b: werkblad met plaatjes van vondsten

Digibord of scharen en lijm

Als introductie kan aan de hand van de voorgaande tekst en de foto's verteld worden over archeologie en archeologisch onderzoek. Eventueel kun je de tijdbalk (afbeelding 7) erbij betrekken.

Maak de leerlingen duidelijk dat je bij archeologische opgravingen vanaf het maaiveld naar beneden werkt en dat belangrijk is om goed op te letten in welke bodemlaag je zit. Hoe verder je naar beneden komt, hoe ouder de vondsten zijn. Dat principe passen de leerlingen toe in deze opdracht.

De 5 verschillende vondsten moeten in de juiste laag in het bodemprofiel worden geplakt. Een kan, een beker, een munt, het zwaard en een pijlpunt. Je kunt deze opdracht klassikaal of individueel behandelen.

Klassikaal: je laat de foto's op het digibord zien en bespreekt de verschillende plaatjes van de vondsten. Samen kun je uitvinden in welke laag ze thuis horen.

Individueel: elke leerling krijgt een werkblad met het bodemprofiel en een werkblad met kleine afbeeldingen van de vondsten. De leerlingen knippen de vondsten uit en plakken het plaatje van de betreffende vondst in de juiste laag op het eigen werkblad.

Aanwijzingen

Je zou kunnen beginnen met het gemakkelijkste object, de plastic beker. Was er vroeger al plastic? Vervolgens zou je naar de andere materialen kunnen kijken. Verklap dat de pijlpunt van steen is gemaakt; die zou dan weleens in de steentijd thuis kunnen horen. Vervolgens is er misschien wel een leerling die weet dat het zwaard van ijzer is, dat komt dan uit de ijzertijd. En op de munt staat een kop; van wie is die? Van een Romeinse keizer. Zo blijft ten slotte alleen nog de kan van aardewerk over, die middeleeuws is.

Oplossing, van boven naar beneden:

De plastic beker hoort in de laag 'nu'.

De kan hoort in de middeleeuwen.

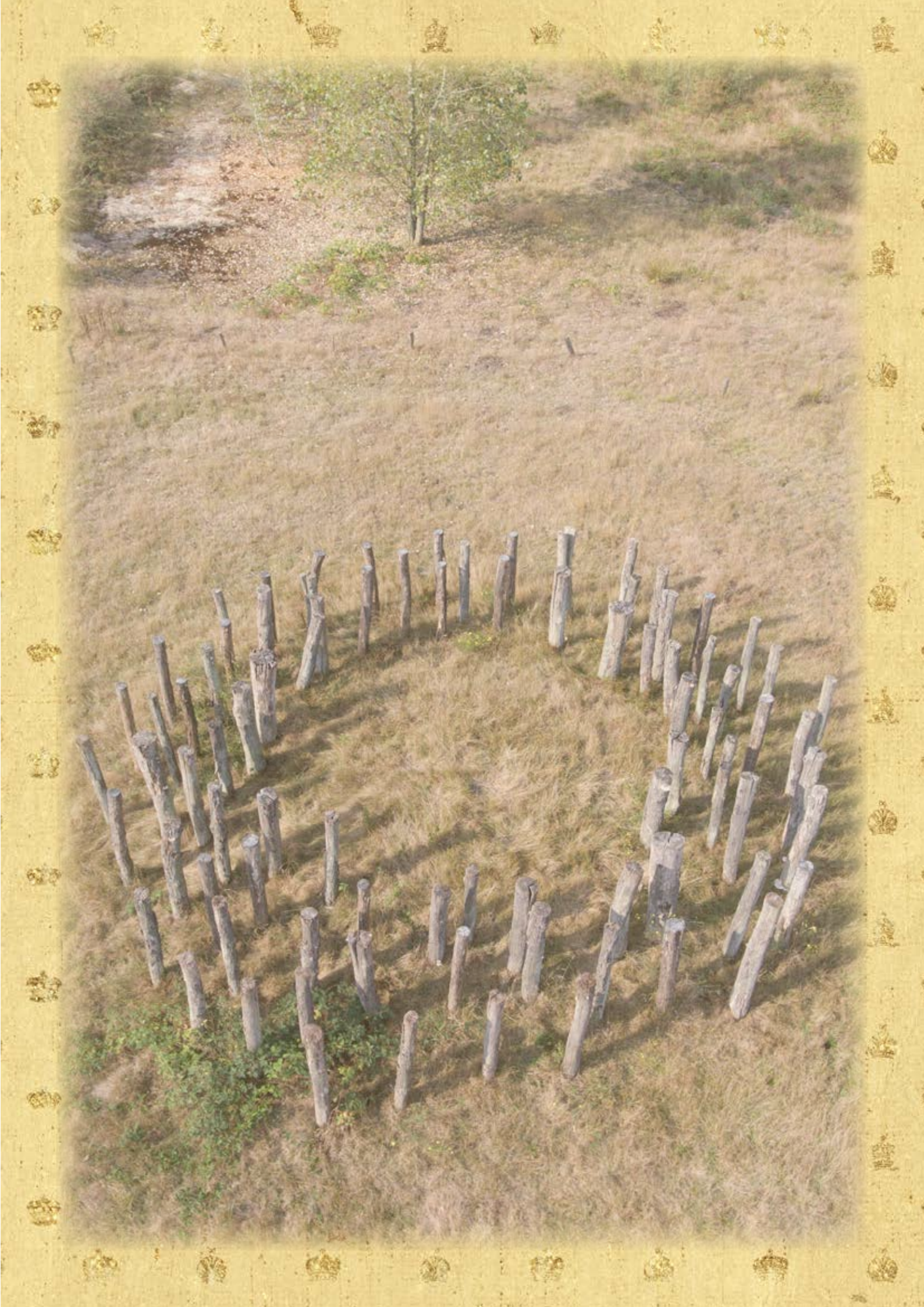
De munt dateert uit de Romeinse tijd.

Het zwaard is uit de ijzertijd.

De pijlpunt is uit de steentijd.

Tip: Bekijk voordat je aan de opdracht gaat beginnen de serie korte educatieve films over allerlei aspecten van archeologie. Zie het kopje 'Meer weten? Films' achterin deze docentenhandleiding.

Les 2: de ijzertijd

De ijzertijd is een periode in de prehistorie. De prehistorie heet zo omdat we uit deze periode geen geschreven bronnen over onze voorouders hebben. Lezen en schrijven bestonden simpelweg nog niet. Dat betekent dat alles wat we weten, of denken te weten over deze tijd, gebaseerd is op archeologisch onderzoek. En het betekent ook dat er morgen iets gevonden kan worden dat onze ideeën volledig op zijn kop zet! In aanloop naar de historie, de tijd waarover we wel geschreven bronnen hebben, wordt soms een periode onderscheiden die protohistorie genoemd wordt. Dan zijn er geletterden die over de mensen uit die tijd of regio schrijven, terwijl die mensen zelf nog geen schrift kennen. Een voorbeeld hiervan zijn de Romeinen die naar ons land komen en de stammen die ze hier aantreffen en hun gewoonten beschrijven.

De prehistorie wordt in de tien tijdvakken van de Commissie De Rooy de 'Tijd van jagers en boeren' genoemd. Een heel belangrijke overgang in die periode is weergegeven in de naamgeving; van het leven van jacht, visvangst en wat je in de natuur kunt verzamelen (wortels, knollen, vruchten etc.) naar een boerenbestaan. Het is tevens een overgang van rondtrekken en niet op één plaats wonen naar wat we een sedentaire leefwijze noemen; je vestigen op een vaste verblijfplaats en daar huizen bouwen, akkertjes aanleggen en vee houden. Het is ook niet verrassend dat mensen dan pas aardewerk gaan maken, want rondsjouwen met breekbare potten is helemaal niet handig. Die overgang vindt in Nederland in de steentijd plaats, maar niet overal op hetzelfde moment. Op de vruchtbare lössgronden in Zuid-Limburg is dat al rond 5.000 voor Chr. het geval, in de streken rond Oss pas een paar duizend jaar later.

De ijzertijd (800 - 12 voor Chr.) komt na de bronstijd, die weer op de steentijd volgde. In de bronstijd was de regio Oss nog dicht bebost; op open plekje werden boerderijen gebouwd en akkers aangelegd. Voor het eerst werd op

grotere schaal metaal gebruikt om bijvoorbeeld gereedschap van te maken. Maar brons is een mengsel van koper en tin, en die grondstoffen kwamen in Nederland niet voor. Er waren handelsnetwerken nodig om aan deze grondstoffen te komen.

IJzer

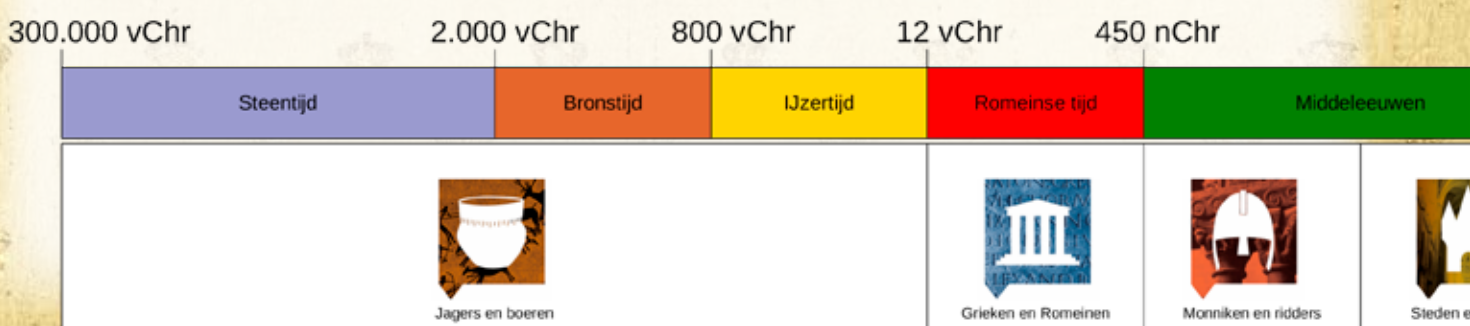
Toen het ijzer ontdekt werd, werd het mogelijk om metaal te maken van materiaal dat dichter bij huis te vinden was. IJzeroer komt namelijk in veel moerasachtige gebieden voor.

8: Oerbrokken

Door oer samen met grote hoeveelheden houtskool in een oven van leem, een soort klei, te verhitten, kon ijzer verkregen worden. Met een blaasbalg werd veel extra zuurstof aan het vuur toegevoegd om de temperatuur te verhogen tot 1100 graden Celsius. Door dit proces een aantal keer te herhalen, kwam het ijzer los uit de erts. Het ruwe ijzer dat hierdoor ontstond, werd opnieuw verhit. De smid legde het gloeiend hete stuk ijzer op een stenen aambeeld en sloeg er met een hamer op om het ijzer te vormen en het zuiverder te maken. Dat heet smeden, vandaar de term smeedijzer. De smid moet een belangrijke persoon in de gemeenschap zijn geweest. IJzer is harder dan brons en dat bood meer mogelijkheden. Toch werd in de ijzertijd nog niet alles van ijzer gemaakt. Bot en steen bleven bijvoorbeeld ook belangrijke basismaterialen voor gereedschap.

7: Tijd balk

Tip: bekijk de film over het vervaardigen van een replica van het zwaard van Oss door smid Otto van Dijk. Zie het kopje 'Meer weten? Films' achterin deze docentenhandleiding.

Wonen en leven in de ijzertijd

Net als in de bronstijd woonde de ijzertijd-mens in zogenaamde woonstalhuizen, groot genoeg om het vee in de winter op stal te zetten. Zo'n boerderij bestond uit twee delen: een leefgedeelte met slaapplaatsen en een vuurplaats, en een stalgedeelte waar in de winter voorraden werden opgeslagen en waar het vee stond. Er ontstonden dorpjes bestaande uit enkele boerenerven bij elkaar, met waterputten en verhoogde schuurtjes, zogenaamde spiekers, op het erf. De muren van de huizen waren van wilgentakken gemaakt, die met leem (een soort klei) werden dichtgesmeerd. Dat weten we omdat er weleens zo'n brok leem in verbrande toestand bewaard blijft, met de afdrukken van de wilgentakken er nog in. Het hout zelf wordt maar zelden teruggevonden. Meestal vinden we alleen donkere verkleuringen terug in het zand op plekken waar bijvoorbeeld palen gestaan hebben. Door die sporen te onderzoeken, komen we toch veel te weten over de bouwwijze van toen. Nabouwen, ook wel experimentele archeologie genoemd, is vervolgens een goede manier om te kijken hoe een huis eruit zag en functioneerde. In het preHistorisch Dorp in Eindhoven is een ijzertijd-huis uit Oss nagebouwd. Maar ook in Oss zelf kun je een indruk krijgen van zo'n huis, want in wijkpark De Strepen drijft een model van een ijzertijd-huis in de vijver. In de wijk Ussen en bij wijkpark De Strepen is jarenlang archeologisch onderzoek gedaan. Er is hier een uniek prehistorisch landschap van ruim 30 hectare opgegraven, waaronder de plattegrond van een complete ijzertijdboerderij. Ussen is zo een internationaal bekende archeologische vindplaats geworden.

De ijzertijd-boeren voorzagen in hun eigen levensonderhoud. De belangrijkste voedselbronnen voor de boerengemeenschappen waren de veeteelt en akkerbouw. Granen als gerst en gierst vormden de basis van het voedsel, aangevuld met verzamelde kruiden, fruit en knollen.

9: Gereconstrueerde ijzerovens

10: Nagebouwde spieker; een verhoogd schuurtje waarin onder andere graan werd opgeslagen

11: Muur die deels met leem is dichtgesmeerd

1500 nChr

nu

Nieuwe tijd

en staten

Ontdekkers en hervormers

Regenten en vorsten

Pruiken en revoluties

Burgers en stoommachines

Wereldoorlogen

Televisie en computers

12: Paalgaten in de opgraving op de Horzak in Oss

13: IJzertijd-huis uit Oss, nagebouwd in het preHistorisch Dorp in Eindhoven

14: Model van een ijzertijd-huis in de vijver in wijkpark De Strepen in Oss

15: Gerst, foto Shutterstock

Waarschijnlijk werd hier brood, pap, soep en bier van gemaakt. Botmateriaal uit opgravingen toont aan dat de veestapel bestond uit schapen, geiten, varkens en vooral runderen. Deze zorgden niet alleen voor vlees, maar ook voor bloed, merg, melk en aanverwante producten als kaas. Daarnaast zorgden de dieren voor mest om het akkerland mee te bemesten. In de omgeving van de boerderij was een waterput voor de dagelijkse watervoorziening. Voor de teelt van groenten en kruiden werden moes- en kruidentuintjes aangelegd. De ijzertijdboer leefde met de dag en het seizoen. Door het ontbreken van kunstlicht moesten zoveel mogelijk activiteiten overdag en buiten de boerderij plaatsvinden.

Veel dingen die wij nu heel gewoon vinden om te eten en te drinken zoals kip, wijn en olijven, zijn pas later door de Romeinen naar ons land gebracht. Aangezien er geen winkels waren om voedsel te kopen, waren de boeren zelfvoorzienend. Er bestonden ook nog geen fornuizen en elektrische ovens in de ijzertijd. De mensen maakten kleine houtvuurtjes om op te koken en bakten bijvoorbeeld brood op hete stenen en later in kleine ovens. Om dat brood te kunnen maken, moesten ze eerst meel maken. Dat deden ze door graan te malen op een maalsteen. Die bestond uit twee delen, een ligger en loper, en was gemaakt van tefriet, een vulkanisch gesteente dat een ruw oppervlak heeft. Door de ligger en loper over elkaar te bewegen werd het graan gemalen.

Oss heeft een heel belangrijke bijdrage geleverd aan wat er inmiddels bekend is over leven en wonen in de ijzertijd. Door de vele opgravingen zijn hier de meeste bewoningssporen uit deze periode gevonden van heel Nederland. Men leefde in de ijzertijd niet alleen vredig bij elkaar. Naast

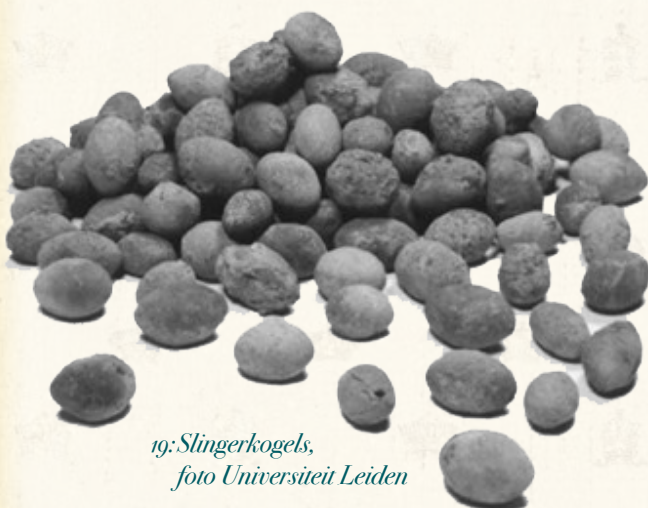

16: Het is donker in de boerderij

veel wapens zijn er ook skeletresten aangetroffen met sporen van geweld, zoals bij Kessel (in de Lithse Ham). Er zijn archeologen die hierin het bewijs zien voor een grote veldslag, zoals Caesar die beschrijft. In Oss zijn slingerkogels gevonden die er mogelijk op duiden dat men zich bij tijd en wijle moest verdedigen. Je kon die aardewerken projectielen met een leren slinger weggooiden en er veel schade mee aanrichten. In een greppel rond een nederzetting lagen er maar liefst 210 bij elkaar; wat zou er daar gebeurd of verwacht zijn? Omdat er niets over opgeschreven is, zullen we dit nooit zeker weten.

17: De oven wordt gestookt

*19: Slingerkogels,
foto Universiteit Leiden*

*18: Een maalsteen-ligger, collectie en foto
Rijksmuseum van Oudheden (RMO) Leiden*

Opdracht 2: stuur een ansichtkaart uit de ijzertijd

Duur: 10 à 20 minuten introductie,
30 minuten opdracht

Aanpak: individueel

Benodigheden:

Bijlage 2: werkblad ansichtkaart

Scharen, lijm, kleurpotloden/viltstiften/kleurkrijt/verf, eventueel tijdschriften als collage-materiaal

Als introductie kan aan de hand van de voorgaande tekst en de foto's verteld worden over het leven in de ijzertijd. Kinderen gingen niet naar school, want er waren geen scholen. Er waren niet eens boeken, laat staan computers, mobieltjes en tablets. Kinderen moesten gewoon meehelpen met het werk dat er te doen was, bijvoorbeeld vee hoeden of graan malen. Dan vraag je de leerlingen zich voor te stellen dat ze in een tijdmachine stappen en teruggaan in de tijd, ver terug, naar de ijzertijd. Ze lopen een dagje mee met een ijzertijd-familie. Daarover gaan ze een ansichtkaart sturen. Op het werkblad (bijlage 2) staan de beide kanten van een ansichtkaart: de kant met de adressering en de 'beeld-kant'. Op de adreskant schrijven de leerlingen aan de linkerkant een kort tekstje over hun denkbeeldige ervaringen in de ijzertijd.

Hoe is het daar? Wat is er leuk of mooi, en wat niet? Rechts zetten ze het adres van degene aan wie ze de kaart willen sturen. Aan de beeldkant, waarop de tekst 'Groetjes uit de IJzertijd' is voorgedrukt, maken ze een impressie in de vorm van een tekening, verfwerkje, collage of wat dan ook. Vervolgens worden de zijden los van elkaar geknipt en tegen elkaar aan geplakt.

Tip: Bekijk de Klokhuis-film over de ijzertijd. Zie het kopje 'Meer weten? Films' achterin deze docentenhandleiding.

Uitbreidingsuggestie

De opdracht is eventueel uit te breiden door de kaart echt te versturen. Dan kan de leerlingen gevraagd worden te bedenken aan wie ze hem willen sturen en waarom. Bovendien wordt analoge post ook steeds meer een vorm van erfgoed; het kan een uitdaging vormen om uit te vinden waar je een postzegel koopt of hoe je deze online bestelt en hoe de kaart vervolgens gepost moet worden.

Les 3: het zwaard, het Vorstengraf en de Vorst van Oss

Opmerking vooraf: in deze les gaat het over overlijden en begraven. Kinderen kunnen best begrijpen dat er in het verleden ook mensen dood gingen en dat de dood bij het leven hoort. Vanuit dat begrip is het voor hen ook denkbaar dat de mensen in de ijzertijd manieren vonden om met de dood om te gaan en hun overledenen waardig te begraven. Maar als een kind bijvoorbeeld recent een sterfgeval heeft meegemaakt, kan de informatie in deze les verdrietige gevoelens en associaties oproepen. Het is goed om hier vooraf even bij stil te staan.

Het Vorstengraf

Als in de ijzertijd iemand uit de gemeenschap overleed, werd diegene gecremeerd. De resten werden vervolgens begraven in een grafveld. Deze resten werden meestal in een urn van aardewerk gedaan en kwamen onder een kleine heuvel te liggen. Bij Winkelcentrum Ussen, aan de IJsselstraat, bij Zevenbergen en op het huidige bedrijventerrein Vorstengrafdonk in Oss zijn grafvelden uit de ijzertijd opgegraven.

Sommige mensen waren kennelijk belangrijker dan anderen, want bepaalde personen kregen waardevolle voorwerpen mee, terwijl anderen een eenvoudiger graf kregen.

Iemand waarvan we wel zeker weten dat hij een bepaalde status had binnen de groep, is de Vorst van Oss. De manier van begraven en de spullen die hij meekreeg, passen in de traditie voor de elite in Centraal-Europa in die tijd. Een grote grafheuvel was een belangrijk kenmerk. De grafheuvel van de vorst van Oss is met 53 meter doorsnede de grootste van Nederland. Verder was er bij belangrijke mensen vaak sprake van een grafkamer met daarin een wagen, paardentuig, een bronzen emmer (situla), wapens etc. 'Onze' Vorst had geen grafkamer of wagen in zijn heuvel, maar voldoet verder wel aan de kenmerken. Hij kreeg wel een grote bronzen situla mee met kostbare voorwerpen, zoals een kromgebogen zwaard, een mes, een bijl en paardentuig. Aan die spullen kun je ook zien dat deze mensen toen al toegang hadden tot handelsnetwerken die behoorlijk ver reikten. Het zwaard van de Vorst komt bijvoorbeeld oorspronkelijk uit Zuid-Duitsland.

20: Reconstructie van het Osse Vorstengraf; het grootste vorstengraf van Nederland. Dit ligt ten zuiden van Oss, op bedrijventerrein Vorstengrafdonk en is gratis te bezoeken.

Grafheuvels

Een grafheuvel werd opgebouwd uit heideplaggen. Bij het opgraven ervan (wat tegenwoordig bijna nooit meer voorkomt omdat de meeste bij wet beschermd zijn) is die afwisseling van lichte en donkere banen vaak nog heel goed zichtbaar. Soms was er een greppel omheen gegraven als extra markering, of een krans van palen geplaatst. Mogelijk waren die structuren bedoeld als een soort begrenzing tussen de wereld van de doden en die van de levenden.

Tip: Bekijk het legofilmpje over het Vorstengraf. Zie het kopje 'Meer weten? Films' achterin deze docentenhandleiding.

Onderzoek van het Vorstengraf vroeger en nu

Het Vorstengraf is een grote grafheuvel aan de zuidkant van Oss, bij bedrijventerrein Vorstengrafdonk. Het is de grootste grafheuvel van Nederland. Zo'n heuvel moet op een speciale manier worden opgegraven om geen enkele informatie te missen. Dit is de kwadrantenmethode, waarbij de heuvel in vier 'taartpunten' wordt opgegraven. In 1933, toen het graf werd ontdekt, was die methode net ontwikkeld, maar de gebeurtenissen rondom de ontdekking maakten dat het allemaal net even anders liep.

De grafkuil met de bijzondere objecten erin werd in 1933 ontdekt tijdens werkzaamheden in het kader van de uitbreiding van het woonwagencamp dat er toen lag. Arbeiders van de werkverschaffing deden de ontdekking. Toen men doorhad wat er voor bijzonders was blootgelegd, werd gemeentearchivaris Jan Cunen erbij geroepen. Deze waarschuwde het nationaal museum voor de archeologie in Leiden (nu het RMO) en verzamelaar Bloemen in Wijchen. Nadat Bloemen de waarde van de vondst had ingezien, ging er wederom een bericht naar Leiden. Ditmaal stuurde directeur Holwerda zijn assistent Bursch, die met een vrachtwagen kwam en de

21: Plaggenopbouw, foto Archol/Universiteit Leiden

22: De *situla* zoals hij gevonden werd. Rechtsboven zijn de klompen van de arbeiders zichtbaar. Foto Rijksmuseum van Oudheden (RMO) Leiden

grafkuil met inhoud als één blok ingipste en meteen mee terug nam. Ze vertrouwden de Ossenaren niet zo, die hadden in die tijd een vrij slechte naam. Deze angst voor de Osse "messentrekkers" heeft eraan bijgedragen dat de inventaris van het graf zo compleet bewaard is gebleven.

Tegenwoordig zijn bij opgravingen de arbeiders vervangen door graafmachines en worden alle sporen en vondsten vaak direct geregistreerd in de computer. Maar het principe van dat blok gips was zo gek nog niet. Nog steeds worden vondstcomplexen als die van de Vorst als één blok aarde ingekist, zoals

we dat noemen. Vervolgens worden de vondsten in een laboratorium, vaak met behulp van röntgenfoto's, heel voorzichtig uitgegraven. Op de foto's is precies te zien wat er zich in de soms sterk gecorrodeerde of aangekoekte aarde aan voorwerpen bevindt. Zo krijg je een goed beeld van wat je in het blok aarde zult aantreffen, voordat je begint met uitgraven.

23: Inmeten met infrarood en computer

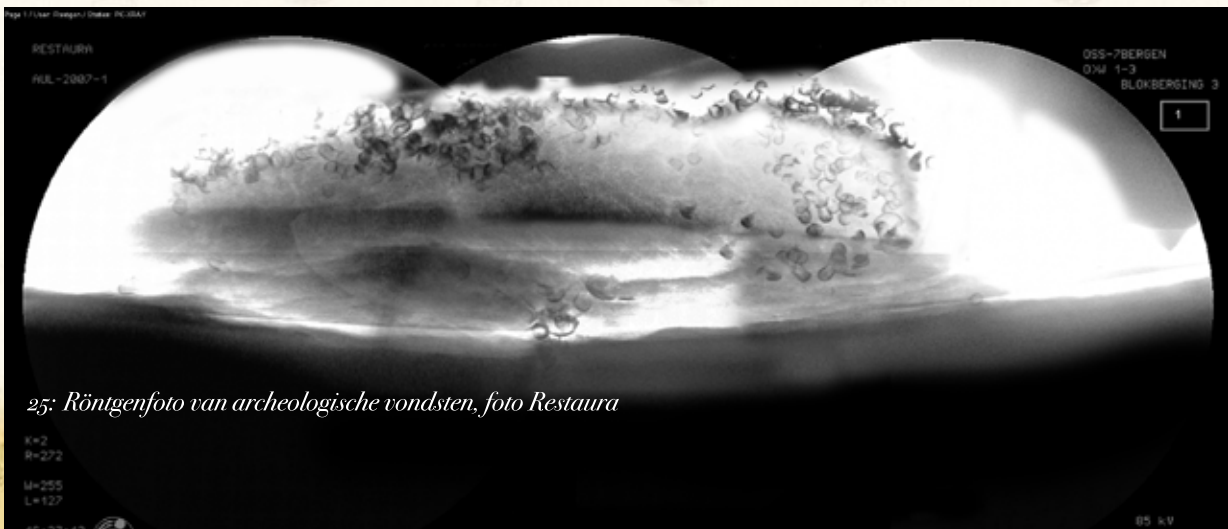

24: Het 'inkisten' van een blok aarde met vondsten, foto Piet van Liessel

Het zwaard van Oss

Het kromgebogen zwaard uit het Vorstengraf is een icoon in de Europese prehistorie. Om te beginnen is het ruim 116 centimeter lang. Als je het zou afrollen, reikt het vanaf de grond ongeveer tot de oksel van de leerlingen. Het moet een heel kostbaar bezit zijn geweest, want alleen een heel ervaren smid kan het gemaakt hebben. Het moet ook door een (dezelfde?) vakman zijn kromgebogen voordat het mee ging in het graf. Maar het imponeert ook doordat het ingelegd is met goud. De gouden bliksemschicht-versiering die erop zit is absoluut uniek. Recent onderzoek heeft bovendien uitgewezen dat het, behalve met goud en brons, ook nog met lood en bot versierd is geweest. Op het zwaard zaten resten van textiel, waaruit afgeleid kan worden dat het zwaard in stof gewikkeld moet zijn geweest en na de crematie met de verbrande botten in de situla gestopt moet zijn.

Decennialang lieten we de ijzertijd in Nederland beginnen met het zwaard van Oss, omdat dat het oudst bekende ijzeren voorwerp was (het is uit 800 - 700 voor Chr.). Tegenwoordig weten we dat er oudere zwaarden zijn, maar het geeft wel iets weer van het belang van het object, ook landelijk gezien. Niet voor niets behoort het zwaard samen met de rest van de grafinventaris tot de nationale archeologische collectie. Het wordt bewaard en is te zien in het Rijksmuseum van Oudheden (RMO) in Leiden. Ook in Oss is er veel aandacht voor het zwaard. Museum Jan Cunen beschikt over een mooie replica, zowel kromgebogen als 'uitgerekt'. Het Stadsarchief Oss heeft een uitgebreide leskist over het zwaard en de ijzertijd met een 'aanraak-replica' van het zwaard er bovenop. Op het terrein van het Vorstengraf is een reconstructie van de grafheuvel te bezoeken en in de Osse Canon vormt het verhaal over het Vorstengraf het allereerste venster. En het kunstwerk op de rotonde bij de Molenstraat en de Raadhuislaan brengt de Ossenaars elke dag in aanraking met dit unieke voorwerp.

25: Röntgenfoto van archeologische vondsten, foto Restaura

26: Het zwaard van Oss, collectie en
foto Rijksmuseum van Oudheden (RMO) Leiden

27 en 28:
Details van het zwaard
van Oss. Collectie en foto's
Rijksmuseum van Oudheden
(RMO) Leiden

Inventaris van het graf van de Vorst van Oss

- Bronzen situla (emmer)
- Crematieresten, waarschijnlijk in textiel gewikkeld
- IJzeren zwaard met bladgoud op de greep, waarschijnlijk in textiel gewikkeld
- Diverse stukken paardentuig, waaronder twee bidden
- Metalen onderdelen van een juk
- IJzeren mes, waarschijnlijk in textiel gewikkeld en in een leren hoesje
- IJzeren bijl
- Wetsteen
- IJzeren scheermessen
- Bronzen en ijzeren pinnetjes
- Diverse hout-, bot-, leer- en textielfragmenten

Inventaris van het Vorstengraf; collectie en foto Rijksmuseum van Oudheden (RMO) Leiden

Situla

Naast het zwaard was er de emmer of situla. Het woord emmer suggereert misschien dat hij enkel bedoeld was als verpakking voor de crematieresten en de grafgiften van de Vorst, maar het was een rijk bezit op zich. De situla is 50 centimeter hoog en helemaal van brons. Opvallend is dat er ook bronzen hengsels aan gezeten hebben, maar dat die er in de prehistorie al afgebroken waren. Iemand heeft ze er toen weer aangemaakt, maar ze zijn later weer afgebroken. Toen zijn er leren hengsels aan gemaakt; het was blijkbaar erg belangrijk dat de situla opgetild kon worden. Om mee te pronken?

De Vorst van Oss

De crematieresten van de Vorst zijn sinds de ontdekking in 1933 enkele malen geanalyseerd. Ook voor dit soort onderzoek worden de technieken steeds beter. We weten daarom nu zeker dat hij een man was van 30 – 40 jaar oud en een robuuste gestalte had; hij moet zo'n 1.80 meter lang zijn geweest. Zeker voor die tijd is dat heel lang. Hij leed aan een aandoening, een bepaalde verbening in zijn rug, maar in tegenstelling tot wat eerder gedacht werd, zal hij daar in het dagelijks leven weinig hinder van hebben ondervonden.

30: De situla, collectie en foto Rijksmuseum van Oudheden (RMO) Leiden

31: *Een impressie van de Vorst van Oss door Raf Timmermans, foto gemeente Oss*

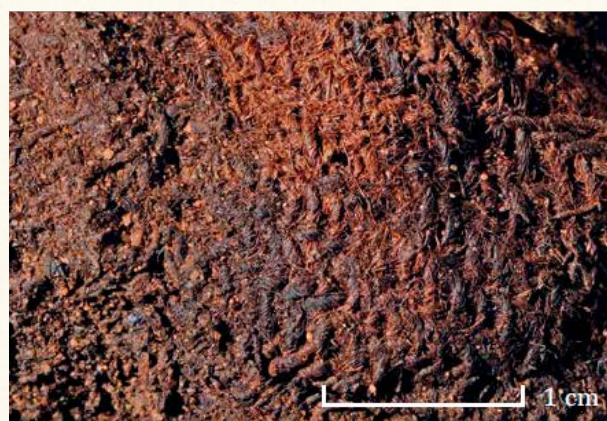
Bezoek het Vorstengraf en Paalgraven

Bij recente opgravingen op Paalgraven, vlakbij het Vorstengraf, is een tweede vorstengraf gevonden. Dit terrein is gratis te bezoeken, net als het Vorstengrafmonument. Het archeologisch monument Paalgraven bestaat uit een tiental gereconstrueerde grafheuvels uit de bronstijd en ijzertijd. De reconstructie is gebaseerd op archeologisch onderzoek uit 2004 en 2007. Daarbij is onder andere een groot vorstengraf uit de ijzertijd ontdekt. Deze heuvel heeft een doorsnede van 36 meter. Op beide terreinen staan informatieborden en op het terrein van Paalgraven staat een uitkijktoren. Vanaf daar kun je het terrein van Paalgraven goed bekijken en ook het Vorstengraf is te zien. Leuk idee voor een archeologisch uitstapje met de klas! Deze archeologische monumenten liggen ten zuiden van Oss, omringd door de snelwegen A59 en A50. Kijk voor meer informatie en de locatie op: www.vorstengrafoss.nl

Textiel en kleding

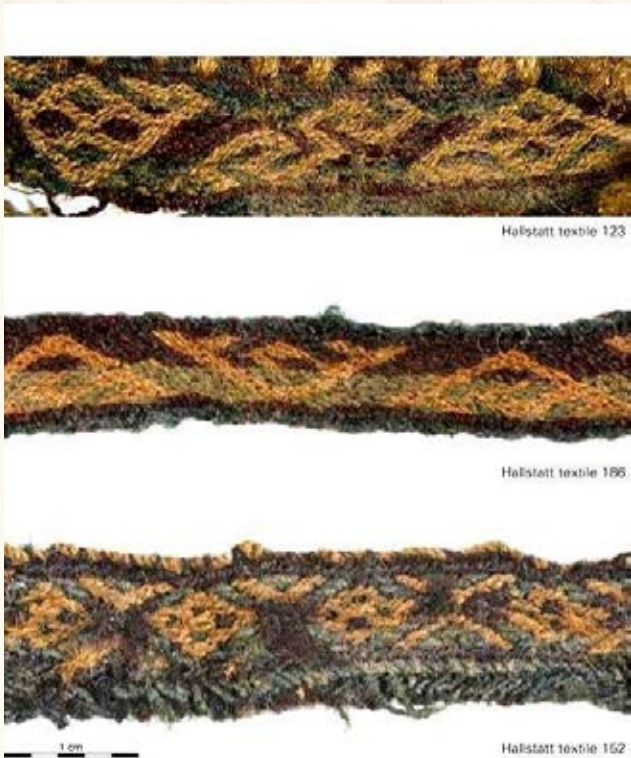
In het graf van de Vorst is ook textiel gevonden, wat best bijzonder is omdat dat in zandgrond meestal niet bewaard blijft. Maar het zat bijvoorbeeld 'vastgeroest' aan het zwaard waar het waarschijnlijk omheen gewikkeld was. Zo hebben kleine stukjes stof de tand des tijds doorstaan. Het lijkt minder waarschijnlijk dat de textielresten van zijn kleding zijn geweest. Maar we hebben daar wel andere bronnen voor; op de Slabroekse heide werd bijvoorbeeld het graf gevonden van alweer een speciaal iemand, een tijdgeno(o)t(e) van de Vorst van Oss. Deze persoon was niet gecremeerd maar begraven, en uit de positie van textielresten bij het lichaam kon worden afgeleid dat zij of hij een lang wollen gewaad droeg met lange, wijde mouwen.

Ook door andere vondsten komen we te weten wat voor kleding er gedragen werd in de ijzertijd. Bijvoorbeeld bij veenlijken; mensen die in moerassen zijn verongelukt of terechtgesteld. Door de vochtige omstandigheden bleef hun kleding bewaard. Bij Hallstatt in Oostenrijk zijn veel graven in prehistorische zoutmijnen aangetroffen, eveneens uit dezelfde tijd als de Vorst. Daar zorgden de zoute omstandigheden voor conservering. De kleding die de Vorst aanheeft op de impressietekening is gebaseerd

32: *Details van de textielvondsten uit Slabroek. Foto Joëlla van Donkersgoed*

op vondsten uit Hallstatt, die gekenmerkt werden door ingewikkelde weefsels en mooie patronen (ruiten, strepen) en kleurencombinaties. In Oss is in de ijzertijd zeker ook textiel vervaardigd. Dat kunnen we afleiden uit de vondst van spinklosjes en weefgewichten.

33: *Textiel uit de ijzertijd, gevonden in Hallstatt (Oostenrijk). Collectie en foto Natuurhistorisch Museum Wenen*

34 en 35: *Reconstructie van een weefgetouw en een weefgewicht uit Oss, collectie en foto Rijksmuseum van Oudheden (RMO) Leiden*

Kleuren van textiel uit de tijd van de Vorst van Oss

36: Wede

37: Duizendblad

38: Paardenbloem

Foto's via Wikimedia Commons

Hoe kon je textiel een kleurtje geven in de ijzertijd?

Met natuurlijke producten.

Blauw: wede

Geel: duizendblad, paardenbloem, kamille

Rood: meekrap, insecten, mos

Groen: alleen te verkrijgen door eerst blauw te verven, daarna geel

Bruin en zwart: boomschors, vruchten, galnoot

39: Meekrap

40: Galnoot

Foto's via Wikimedia Commons

41: Strengen geverfde wol

Opdracht 3: aankleedpop

Duur: 30 minuten

Aanpak: individueel

Benodigheden:

Bijlage 3: werkblad aankleedpop

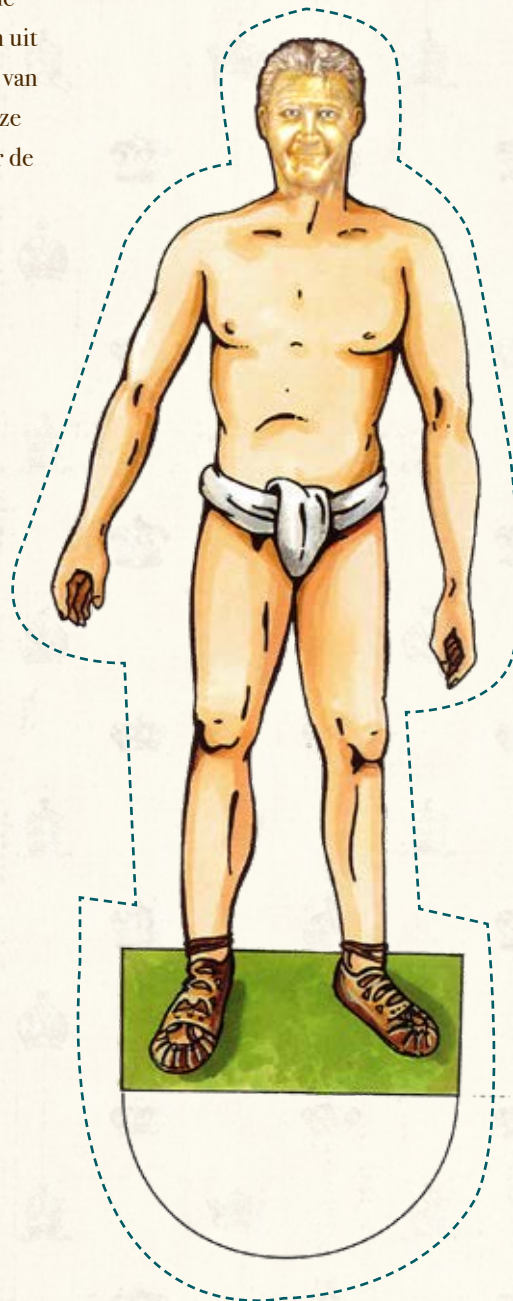
Scharen, kleurpotloden/viltstiften, evt. kleurkrijt/verf

De leerlingen gaan naar aanleiding van de bovenstaande informatie en de afbeeldingen aan de slag met een aankleedpop van de Vorst van Oss.

De opdracht is om de pop en de kleding in te kleuren en uit te knippen. Daarbij kiezen ze zelf de volgorde (dus eerst inkleuren en dan uitknippen, of andersom). Bij de kleding krijgen ze de opdracht om een keuze te maken uit de kledingstukken die op het werkblad staan, op basis van wat ze gehoord hebben over zijn positie. Ook moeten ze de kleuren baseren op dat wat ze gehoord hebben over de archeologische vondsten.

Uitbreidingsuggestie

De opdracht is eventueel uit te breiden door voorin de klas een soort 'catwalk' van tafels te maken waarover de leerlingen in groepjes hun poppen laten lopen en tonen aan de rest van de groep. Een voor een vertellen ze over hun kleding- en kleurenkeuze en het waarom.

Les 4: nalaten aan volgende generaties

Door de wijze waarop de Vorst begraven is en de objecten die hij heeft meegekregen, nemen we aan dat er goed na is gedacht over de plek en de manier van zijn teraardebestelling. Hij werd begraven in een speciaal ‘dodenlandschap’. Een open heidegebied waar geen mensen woonden, maar waar al wel vele eeuwen begraven werd. Precies op de plaats waar zijn heuvel werd aangelegd, lag al een grafheuvel uit de midden-bronstijd. Werd deze plek speciaal voor hem geselecteerd?

In de buurt van zijn graf lagen een paar lager gelegen zones, die vochtig waren door kwelwater. In één daarvan is een bijl uit de bronstijd gevonden, die daar bewust gedeponereerd moet zijn. Het offeren van voorwerpen in moerassen, vennen en rivieren kwam veel vaker voor. Soms werden ook mensen geofferd, zoals blijkt uit de eerder genoemde veenlijken. De geofferde objecten, bijvoorbeeld wapens, werden vaak bewust onklaar gemaakt.

Het zwaard van de Vorst was ook kromgebogen voordat hij het meekreeg in de situla. Of was dat gewoon omdat het dan beter in die emmer paste?

De mensen in Oss in de ijzertijd kenden nog geen schrift. Daarom moeten we gissen naar de bedoelingen en gedachten hierachter. We spreken dan van immaterieel erfgoed: gewoonten, tradities en rituelen. Door teksten van Romeinse schrijvers en archeologische vondsten kunnen we ons wel enigszins een beeld vormen van het immateriële erfgoed van de ijzertijd. Dat ze een rijk ‘geloof’ hadden, is wel zeker. Ze gaven overledenen bewust dingen mee voor een leven na de dood. Ze deponeerden bijzondere objecten op bijzondere plaatsen. Maar we leiden het ook af uit de complete potten en bijlen die regelmatig gevonden worden onder de palen van huizen. Dit zijn waarschijnlijk bouwoffers geweest, om zich te verzekeren van een aangename tijd in het huis, als het eenmaal klaar zou zijn.

42: Reconstructie van een offer in een moeras

Materieel en immaterieel erfgoed

Archeologen zoeken naar spullen en sporen. Dat is materieel erfgoed, het zijn dingen die je vast kunt pakken of – in het geval van die sporen – kunt op graven. Bijvoorbeeld zo'n pot die onderin een paalgat zit. Maar veel van wat mensen doen en denken is juist immaterieel erfgoed. Dit is niet beet te pakken. Maar het is ook heel belangrijk. De officiële omschrijving van immaterieel erfgoed luidt: "Immaterieel erfgoed zijn sociale gewoonten, tradities, rituelen, voorstellingen, uitdrukkingen, bijzondere kennis van de natuur en ambachtelijke vaardigheden die gemeenschappen en groepen erkennen als een vorm van cultureel erfgoed." Dit kan van alles zijn. Bijvoorbeeld het vieren van carnaval en Koningsdag, de Elfstedentocht-koorts, het zingen van een slaapliedje dat je moeder en je oma ook al zongen.

Tip: Er is een animatiefilmpje van het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed dat dit onderwerp goed introduceert. Zie het kopje 'Meer weten? Films' achterin deze docentenhandleiding.

43: De verlichte Carnavalsoptocht in Berghem

Dat immaterieel erfgoed ook erfgoed is, wil ook zeggen dat de samenleving het van belang vindt om te bewaren en door te geven. Van persoon op persoon en van generatie op generatie. Het is tot ons gekomen omdat we het van voorgaande generaties overgeleverd hebben gekregen, en we geven het zelf ook weer door. Zo verbindt het verschillende generaties en is het tegelijk ook toekomstgericht. Bovendien is het dynamisch erfgoed. Het verandert mee met de tijd. Het is in beweging doordat de manier van beleven, de manier van uitvoeren én hoe eraan gekeken wordt, kan veranderen. Denk maar aan de huidige discussies over de viering van het Sinterklaasfeest.

Immaterieel erfgoed brengt mensen bij en tot elkaar omdat er samenkomsten georganiseerd worden, dingen worden gecreëerd en ambachtelijke vaardigheden worden overgedragen. Mensen doen dat vanuit hun hart en steken er veel (vrijwillige) tijd in, omdat ze het belangrijk vinden. Typische voorbeelden zijn de Nieuwjaarsduik in de Geffense Plas, de Sint Annaviering op de Koolwijk en de verlichte Carnavalsoptocht in Berghem. De meeste mensen zullen het erover eens zijn dat deze tradities waardevol zijn en dat we ze moeten doorgeven. Net als materieel erfgoed, dat we bewaren in archieven en musea, is dit het bewaren waard.

Opdracht 4: tentoonstelling

Duur: thuisopdracht en tweemaal 15-20 minuten in de klas (voorwerp beschrijven en tentoonstelling inrichten)

Aanpak: individueel/in tweetallen

Benodigheden:

Bijlage 4: werkblad met bijschriftenkaartjes
Scharen, pennen, eventueel tentoonstellingsmateriaal zoals klei, hout, doosjes etc.

De leerlingen worden uitgedaagd om te bedenken wat ze nu belangrijk vinden en zelf zouden willen nalaten voor toekomstige generaties. De leerlingen gaan thuis op zoek naar een voorwerp wat volgens hen in aanmerking zou kunnen komen om nagelaten te worden. Ze brengen het mee naar school – uiteraard onder garantie dat het heel voorzichtig en met alle eards behandeld zal worden en weer terug naar huis komt. Van alle meegebrachte voorwerpen wordt een tentoonstelling in de klas/school samengesteld. De leerlingen vullen een bijschrift-kaartje in, waarop de naam van de leerling vermeld wordt, wat het voorwerp is, welke rol/functie het eventueel vervult en waarom ze dit object zouden willen nalaten.

Bij het inrichten van de tentoonstelling worden de objecten behandeld alsof het waardevolle museumstukken zijn. De leerlingen werken samen in tweetallen. Om de voorwerpen vast of overeind te zetten/houden, kan bijvoorbeeld niet-plakkende klei worden gebruikt. Houten steuntjes, wc-rollen of doosjes zijn ook mogelijk. Nodig kinderen en ouders uit om te komen kijken. Zorg ervoor dat zij de voorwerpen niet aanraken. Net als in een echt museum.

Uitbreidingsuggestie

De opdracht is eventueel uit te breiden door een schoolbrede verkiezing te organiseren, waarbij gestemd kan worden voor het 'object van het jaar'.

TijdsCapsules 2019

Speciaal voor de opening van de rotonde in januari 2019 kunnen de scholen in de gemeente Oss een mini-situla aanvragen en deze vullen met voorwerpen die nu belangrijk voor hen zijn (of foto's hiervan) en die zij na willen laten aan de generaties die na hen komen. Dit wordt dus een soort tijdsCapsule. Deze mini-situla's worden begraven bij het kunstwerk op de rotonde.

Meer weten?

Deze links staan ook op de website van het Stadsarchief Oss. www.stadsarchiefoss.nl, bij het onderdeel Educatie, kopje Rondom het zwaard van Oss

Films

Les 1

Serie korte educatieve films over allerlei aspecten van archeologie. In het tweede filmpje in de rij (het eerste met 'Op de opgraving' als titel) wordt aandacht besteed aan het opgraven in lagen: archeoloogindeklas.nl/archeos/films

Over wat archeologisch onderzoek inhoudt:

erfgoedstem.nl/archeologie-van-opgraving-tot-publiek (10.30 minuten)

Les 2

Klokhuis-film over de ijzertijd: schooltv.nl/video/het-klokhuis-ijzertijd (15.12 minuten)

Het Zwaard van Oss. Een film van Piet van Lijssel over het vervaardigen van een replica van het zwaard van Oss door smid Otto van Dijk. De smid doet dit zoveel mogelijk volgens de technieken die ook in de ijzertijd werden gebruikt. Deze film duurt ruim 17 minuten en geeft een goed en interessant beeld van het maken van het zwaard. Maar de film is niet speciaal gemaakt voor het onderwijs en bevat enkele moeilijke stukken, onder andere over technische zaken als metaalsoorten en etsen. Je kunt de film in zijn geheel laten zien, maar je kunt ook kiezen voor een aantal fragmenten, bijvoorbeeld:

00.00 – 01.50 introductie en informatie over het Vorstengraf

05.46 – 13.41 over het vervaardigen van het zwaard

vimeo.com/39440000 (totaal 17.14 minuten)

Les 3

Legofilmpje, gemaakt door Ossenaar Dennis Beelen, over de Vorst van Oss:

www.youtube.com/watch?v=gEPe3oy2ReI (1.40 minuten)

Legofilmpje, gemaakt door Ossenaar Dennis Beelen, over de Vorst(in) van Slabroek:

www.youtube.com/watch?v=PA4GMFIom8w (1.51 minuten)

Het Zwaard van Oss. Een film van Piet van Lijssel over het vervaardigen van een replica van het zwaard van Oss door Otto van Dijk: vimeo.com/39440000 (17.14 minuten). Zie voor details hierboven bij les 2.

De canon van Lammers, item 1. Een aflevering bij onder andere het Vorstengraf, met gemeente-archeoloog Richard Jansen:

www.entoen.nu/nl/noord-brabant/de-canon-van-lammers/01-grafheuvels (8.32 minuten)

Omroep Brabant Spoorzoeker: 'Grafheuvels bij Oss', over het onderzoek van de heuvels in de buurt van het Vorstengraf.

Deel 1: www.youtube.com/watch?v=NEYeqFFIz-M (14.59 minuten)

Deel 2: www.youtube.com/watch?v=SrWwhFT6SBE (15.15 minuten)

Les 4

Op de website van het Kenniscentrum Immateriaal Erfgoed staat een kort animatiefilmpje over het concept immaterieel erfgoed: www.immaterieelerfgoed.nl/nl/watisimmaterieelerfgoed (1.27 minuten)

Literatuur

- A. Boonstra, 1997: Twee manen lang. Zestig dagen leven als in de ijzertijd
- L. Dielemans, 2018: Het zwaard, het juk en het meisje
- H. Fokkens, 1997: Op zoek naar Hans Joppen. Een speurtocht naar het vorstengraf van Oss
- H. Fokkens en R. Jansen, 2004: Het vorstengraf van Oss. Een archeologische speurtocht naar een prehistorisch grafveld
- H. Fokkens, R. Jansen en I.M. van Wijk (red.), 2009: Oss-Zevenbergen: de langetermijn-geschiedenis van een prehistorisch grafveld (Archol-rapport 50)
- E. van Ginkel, 1983: De onderkant van Nederland. Het avontuur van de archeologie (geschied om zelf te lezen vanaf ongeveer 14 jaar)
- E. van Ginkel en L. Theunissen, 2009: Onder heide en akkers. De archeologie van Noord-Brabant tot 1200
- E. van Ginkel, 2009: Prins onder Plaggen
- R. Jansen en H. Fokkens, 2007: Het vorstengraf van Oss re-reconsidered. Archeologisch onderzoek Oss-Vorstengrafdonk 1997-2005 (Archol-rapport 49)
- L. Louwe Kooijmans, T. Bloemers en H. Sarfatij, 1981: Verleden Land
- S. van der Vaart-Verschoof, 2017: Fragmenting the Chieftain. A practice-based study of Early Iron Age Hallstatt C elite burials in the Low Countries
- L. Verhart, 1993: De prehistorie van Nederland

De boekjes met de nummers 3 (informatie JUNIOR), 76 en 228 uit de informatiereeks van De Ruiter's documentatiecentrum geven ook informatie over archeologie.

Websites

Deze links staan ook op de website van het Stadsarchief Oss. www.stadsarchiefoss.nl, bij het onderdeel Educatie, kopje Rondom het zwaard van Oss

Osse canon, venster 1, Vondsten en Vorsten:

www.ossecanon.nl/Home.aspx?Id=839e7603-odd6-4ae5-89bb-562a6db42de2

Stichting Vorstengraf Oss www.vorstengrafoss.nl

Stichting Archeologie Maasland www.stichtingarcheologiemaasland.nl

Rijksmuseum van Oudheden, waar de vondsten uit het Vorstengraf bewaard worden www.rmo.nl

Museumkennis met informatie voor het onderwijs over de vondsten van het Vorstengraf www.rmo.nl/onderwijs/museumkennis/archeologie-van-nederland/prehistorie/de-voorwerpen/een-vorstengraf-uit-oss

www.brabantserfgoed.nl/page/3869/grafheuvels-en-urnenvelden

archeoloogindeklas.nl/archeos/de-archeologie-van-nederland/ijzertijd-800-tot-50-voor-christus

Nederlandse Jeugdbond voor Geschiedenis, voor kinderen vanaf 9 jaar: www.njbg.nl

44: Luchtfoto van het Vorstengraf, overgenomen uit Jansen & Fokkens 2007/Archol 49

Excursies

Er zijn allerlei mogelijkheden voor excursies en lessen buiten de school over dit onderwerp. Bijvoorbeeld:

Oss:

- De archeologische monumenten Vorstengraf en Paalgraven ten zuiden van Oss zijn gratis te bezoeken. Hier zijn informatieborden, er zijn reconstructies van de grafheuvels en bij Paalgraven is een uitkijktoren. Het Stadsarchief heeft een kijkwijzer beschikbaar voor groep 5 tot en met 8 bij het Vorstengraf. www.vorstengrafoss.nl
- Het Stadsarchief Oss heeft samen met Museum Jan Cunen een leskist 'Het Zwaard van Oss, leven in de ijzertijd' gemaakt voor groep 5 en 6. Hierin zit onder andere een replica van het kromgebogen zwaard. Deze leskist is voor het onderwijs op afspraak gratis te leen bij het Stadsarchief. www.stadsarchiefoss.nl
- In Oss en omgeving is de Stichting Archeologie Maasland (SAM) actief. Eind 2009 is deze stichting in het leven geroepen met als doel: het behartigen van de belangen van de archeologie en het bevorderen van de amateur-archeologie in noordoost Noord-Brabant. De stichting richt zich voornamelijk op de gemeenten Oss, Bernheze en Landerd. Op aanvraag kan het SAM een excursie naar het Vorstengraf of Paalgraven organiseren. www.stichtingarcheologiemaasland.nl
- De drijvende boerderij in de vijver van het wijkpark De Strepen kan vanaf de kant bekeken worden.
- Museum Jan Cunen heeft ook archeologische voorwerpen in de collectie, waaronder een museale replica van het zwaard. In het museum zijn regelmatig tentoonstellingen over archeologie te zien. www.museumjancunen.nl
- Regelmatig vindt in Oss archeologisch onderzoek plaats. In overleg met de gemeentelijk archeoloog, Richard Jansen, kan bekeken worden of een bezoek mogelijk is.
- Bij de auteur van deze handleiding, archeologe Marie-France van Oorsouw, kan een workshop archeologie geboekt worden. Kijk voor meer informatie op haar website of neem contact met haar op: www.weleer.nl

Noord-Brabant:

- Het Noordbrabants Museum in 's-Hertogenbosch heeft een vaste opstelling over archeologie. www.hetnoordbrabantsmuseum.nl
- In het preHistorisch Dorp in Eindhoven is onder andere een ijzertijd-huis uit Oss nagebouwd. Maar er is bijvoorbeeld ook een dorpje uit de vroege middeleeuwen te zien. Ook leuk voor een historisch schoolreisje. www.prehistorischdorp.nl
- Op de ijzertijdboerderij in Dongen waan je je in de ijzertijd. www.ijzertijdboerderij.nl

Landelijk:

- Het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden is het nationale museum voor archeologie. Het originele zwaard en de andere vondsten uit het Vorstengraf zijn daar te zien. www.rmo.nl
- In Alphen aan den Rijn ligt archeologisch en historisch themapark Archeon. Een onderdeel hiervan is het Archeologiehuis. Ook leuk voor een historisch schoolreisje. www.archeon.nl

Rondom het zwaard van Oss

Bijlagen Rondom het zwaard
van Oss - Werkbladen

Voor
groep 5 en 6

Bijlage 1a

Opdracht les 1: Waar horen de vondsten?

Plak de vondsten van werkblad 1b
op de juiste plek in de grond.

A vertical cross-section of the ground showing different soil layers. At the top, there is a layer of green grass. Below it is a dark brown layer, followed by a dark grey layer, a dark blue-grey layer, a dark brown layer, and finally a light brown, cracked layer at the bottom. White wavy lines separate the layers. The text labels are placed to the left of each layer.

nu

middeleeuwen

Romeinse tijd

ijzertijd

bronstijd

steentijd

Vertical columns of faint, mirrored text on aged paper, likely bleed-through from the reverse side. The characters are small and difficult to decipher due to fading and the texture of the paper.

Bijlage 1b

Opdracht les 1: Waar horen de vondsten?

Plak de vondsten op werkblad 1a op de juiste plek in de grond.

Faint vertical text on aged paper, likely bleed-through from the reverse side. The characters are mostly illegible due to fading and the texture of the paper.

Bijlage 2

Opdracht les 2:

Stuur een ansichtkaart uit de ijzertijd

*Groeten uit
de ijzertijd!*

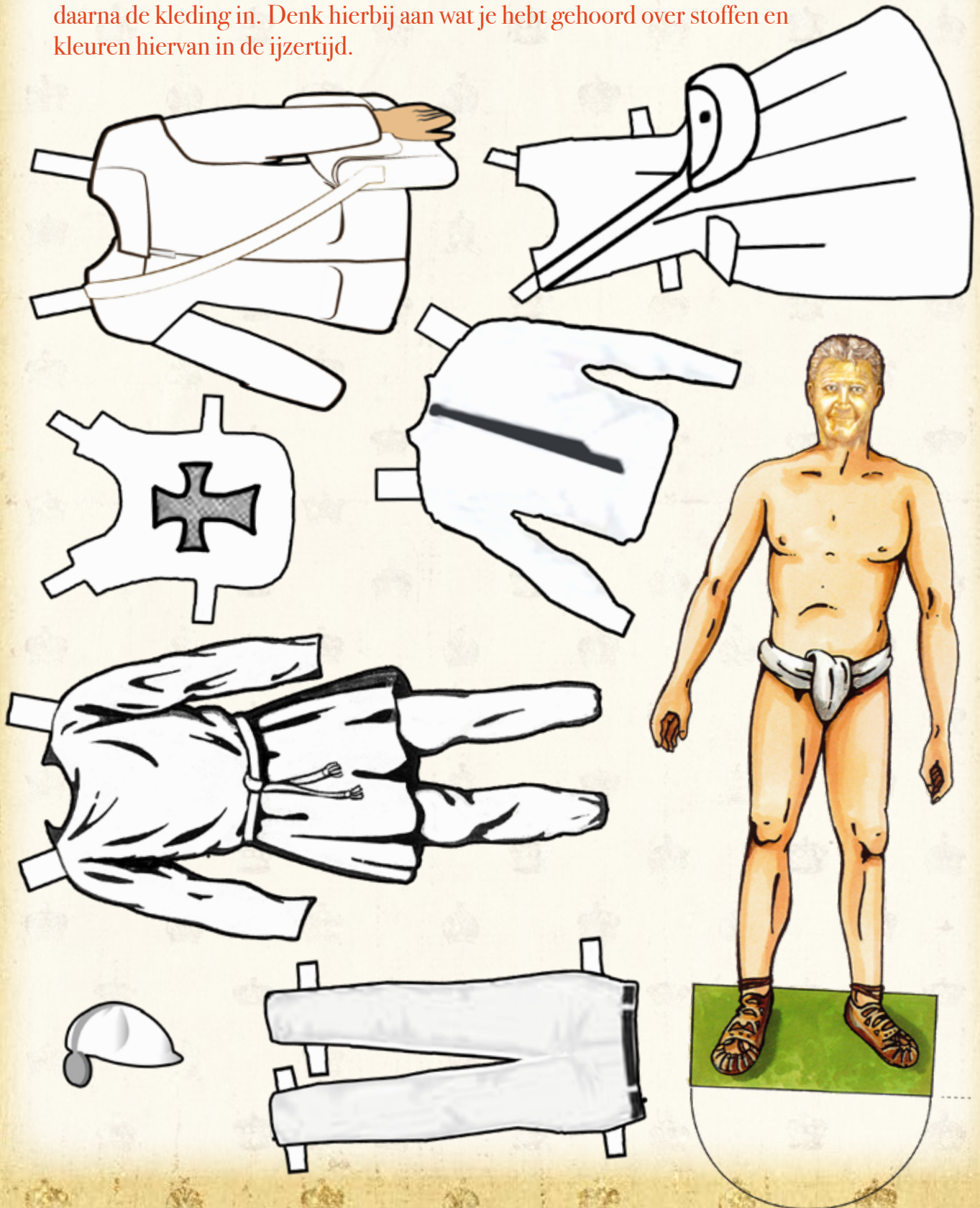

Bijlage 3 ✂

Opdracht 3: Kleeð de Vorst van Oss aan

Dit is de Vorst van Oss. En jij mag hem aankleden. Knip de pop uit. Kies de kledingstukken waarvan jij denkt dat hij ze aan had in de ijzertijd. Knip deze uit en kleur daarna de kleding in. Denk hierbij aan wat je hebt gehoord over stoffen en kleuren hiervan in de ijzertijd.

Bijlage 4

Opdracht 4

Jouw naam:

Wat is dit voor voorwerp?

Wat kun je er mee doen?

Waarom wil je dit nalaten aan de archeologen uit de toekomst?

Jouw naam:

Wat is dit voor voorwerp?

Wat kun je er mee doen?

Waarom wil je dit nalaten aan de archeologen uit de toekomst?

Blank page with faint, illegible markings.

Colofon

Dit lespakket is in november 2018 door de gemeente Oss aangeboden aan de basisscholen in de gemeente Oss. Dit is ter ere van de opening van het kunstwerk van het Zwaard van Oss op de nieuwe rotonde bij de Raadhuislaan en de Molenstraat in Oss.

Samenstelling lespakket:

Marie-France van Oorsouw
Weleer erfgoedcommunicatie
Mariotteplein 41
1098 NX Amsterdam
www.weleer.nl
mariefrance@weleer.nl

Eindredactie en coördinatie: Martine Eerelman, Stadsarchief Oss
en Richard Jansen, gemeente Oss

Vormgeving en print: Gemeente Oss, afdeling Vormgeving en publicatie

Beeldmateriaal: Weleer erfgoedcommunicatie, tenzij anders aangegeven.
Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het Stadsarchief Oss.

November 2018

stadsarchief oss

adres Raadhuislaan 10 - 5341 GM Oss
t 0412 842 010 i www.stadsarchiefoss.nl
e informatie@stadsarchiefoss.nl - entree gratis

weleer

erfgoedcommunicatie | presentatie | advies